УДК 745

Л.М. Шкляева

ЗЕМФИРА БИКТАШЕВАНЫҢ РУХИ МОҢЫ

Статья посвящена творчеству мастера татарской вышивки З.Н. Бикташевой. Работы художника воспроизводят самобытные орнаментальные мотивы и традиционные техники, олицетворяют национальную культуру, воплотившуюся в определенных композиционных приемах, ярком полихромном решении и плоскостной манере исполнения.

Ключевые слова: З. Бикташева, вышивка, декоративно-прикладное искусство, художественный прием.

Хәзерге вакытта татар чигү сәнгате ике юнәлештә үсүен дәвам итә. Аның берсе, хатын-кызлар шөгыле буларак, халыкта буыннан буынга күчеп килгән һәм вакыт тарафыннан сайланып калган эстетик нормаларны чагылдыра. Икенчесе – һөнәри сәнгатькә нигезләнгән, һәм практик-рәссамнар иҗатын колачлый. Алар арасында Казан остасы Земфира Нәкый кызы Бикташева (1955 елда туган) эшләре аерылып тора.

З.Н. Бикташева күренекле татар рәссамы, СССР Рәссамнар берлеге әгъзасы, портретчы Нәкый Бикташев гаиләсендә туган. Ул иҗади атмосферада үсә һәм татар мәдәниятенең асыл үрнәкләре белән кечкенәдән үк таныш була. Алты яшендә Земфира П.Т. Сперанскийның «Татарский народный орнамент» альбомы белән таныша, андагы бизәкләргә кыз хәйран кала һәм шундый ук чәчәкләр, яфраклар һәм чәчәк бәйләмнәре ясарга өйрәнүне төп максатына әйләндерә. Шуннан башлап ул хатын-кыз кул эшләренең төрләре белән кызыксына һәм анда татар осталары тарафыннан чигеп эшләнгән традицион сюжетларны гәүдәләндерү омтылышы уяна. Ә ун елдан инде уналты яшьлек Земфира үзенең «Татар чәчәге» дигән беренче декоратив панносын тәмамлый, анда ул аппликацияләр, тамбурлы җөй һәм элмәкләп чигү техникасы кебек җентекләп эшләүне таләп итә торган алымнар куллана.

1974 елда З. Бикташева, Казандагы сәнгать көллиятен тәмамлап, әтисенең остаханәсендә эшли башлый, һәм 1984 елга кадәр әтисе кул астында үзе сайлаган һөнәрнең бөтен нечкәлекләрен өйрәнә. Милли тематиканы чагылдырган натюрмортлар иҗат итә. Аның тукымаларында татар түбәтәйләре, башмаклары, чүлмәкләре, тукылган һәм чигелгән әйберләр сурәтләнә. З.Н. Бикташеваның әсәрләре республикада, регионнарда һәм Россиякүләм оештырылган күргәзмәләрдә урын ала. Яр Чаллы шәһәрендә (1995, 1998, 2000 елларда) шәхси күргәзмәсе уздырылды.

1996 елда З.Н. Бикташева Татарстан Республикасы Рәссамнар берлегенә кабул ителә, ә 1999

һәм 2011 елларда халык традицияләрен саклау өлкәсендәге хезмәтләре өчен Татарстан Республикасы Мәдәният министрлыгының Мактау грамотасы белән бүләкләнә.

Рәссам, сынлы сәнгать остасы З.Н. Бикташева һөнәри күнекмәләргә ия булган хәлдә татар халык сәнгатенең яңа баскычларына мөрәҗәгать итә, татар чигү ысуллары – тамбурлы җөй, аутентик элмәк техникасын һ.б.ның стиль үзенчәлекләрен һәм төрләрен тирәнтен үзләштерүгә алына.

Рәссам декоратив паннолары белән үзебезнең илдә оештырылган халыкара (Казан, Мәскәү, Түбән Новгород) һәм чит ил (Төркия) күргәзмәләрендә катнаша. 2002 елда ул «Россия Рәссамнар берлеге»нең Татарстан Республикасындагы Бөтенроссия иҗади иҗтимагый оешмасына да, ЮНЕСКОның Халыкара сынлы сәнгать ассоциациясенә дә әгъза булып кабул ителә. 2005 ел З.Н. Бикташева өчен Татарстан Республикасы Мәдәният министрлыгының «Татарстаным минем. Минем Дөньям» конкурсында Бакый Урманче исемендәге премиягә лаек булуы белән истәлекле. 2006 елда рәссам Татарстан Республикасы Президенты М.Ш. Шәймиев турындагы «Йөрәгең алтын синең» китабының тышлыгы күренешен ясады һәм 2010 елда Франциядә уздырылган Россия мәдәнияте көннәрендә катнашты (аның «Россия чәчәкләре» әсәре Каннаның Россия мәдәнияте павильонына куелды). 2017 елда З.Н. Бикташева Татарстан Республикасы Мәдәният министрлыгының «Мәдәнияттәге казанышлары өчен» күкрәк билгесенә лаек булды. Бүген З.Н. Бикташева милли декоратив иҗатны дәвам итеп үстерүчеләрнең берсе, ә алар күп түгел.

Рәссамның әсәрләрен сүзе-моңы тәңгәлләшкән һәм үзенчә башкару манерасына ия халык җыры белән чагыштырырга була. Аның панноларыннан, автор рухын чагылдырып, татарның милли аһәңе бөркелә, ул онытылмас кыйммәтләр, капмакаршылык бердәмлеге башлангычы, яшәешнең вакытлы һәм цикллы булуы хакында сөйли. Әйтик, авторның «Болгар чәчәге» әсәрендә Идел буе бакчаларында лепердәгән язгы ак таҗ яфракчыклары, көзге имәннәрнең алтын яфралары һәм җәйге болын чәчәкләре образлары гәүдәләнгән. Гаҗәеп гүзәл мизгелләр тупланган. Әлбәттә, боларны көндәлек тормышта очрата алмыйсың, ә менә рәссам дөньяны ул ничек яратылган, шул яссылыкта күрә. Автор бу дөньяда үзенең дә барлыгын белдереп, алма-чияләрнең ак яки нәфис ал чәчәкләргә төренгән ботакларын да кушып җибәрә, чөнки ул үзе май аенда туган. Шулай итеп, З.Н. Бикташева һәр эшенә үз «имзасын» сала. Рәссам иҗатында үсемлек, чәчәк һәм кош образлары флора һәм фауна күренешләре буларак кына түгел, ә төрки дөньяда гомум кабул ителгән символик мәгънәләргә бәйләп тә гәүдәләндерелә. Имәннең яфрагы һәм чикләвеге, шулай ук үрдәк, мәсәлән, аның панноларында болгар мәдәнияте образлары буларак сурәтләнә. Борынгы

күчмә халыкларда тукранбаш дала лаләсен ассоциацияләгән, яшәештә яңаруга омтылышны раслаучы буларак кабул ителгән. Күптаҗлы чәчәк бизәкләре төрки халыкларның чиксез күгендә бердәнбер саналган Тәңре гәүдәләнеше саналган. Ә җиләк-җимешләре уңышны һәм нәселнең дәвамлылыгын символлаштырган. Шулай итеп, З.Н. Бикташеваның һәр эше күңелгә игелеклелек мәгълүматы өсти, автор моңа узган гасырлардагы осталар кулланган визуаль формалар үрнәгендә ирешә. Гомумән, З.Н. Бикташева әсәрләре беркайчан да кыш булмаган, муллык ташып торган, үзендә яшәүчеләрне җил-давыллары белән куркытмый торган тылсымлы җәннәт бакчасын хәтерләтә. Аның рәсемнәрендәге очып йөрүче таҗ яфраклары, «Яз кошы»ның («Птица-весна», 2003) җиңел каурыйлары яки су тамчылары аша йомшак җил яки җылы яңгыр күзаллана.

З.Н. Бикташеваның кайбер тукымаларында авыл идиллиясе – яшеллек белән әйләндереп алынган буаның зәңгәр өслеге, суда йөзеп йөрүче мәгърур кыяфәтле аккошлар, «Аккош күле» («Лебяжье озеро», 2013), суга баручы яшь кенә татар кызы сурәтләнә. Земфира Бикташева балачагында бу күренешләрне аз күзәтмәгән. Иҗатында да ул аларны балачакта күңеленә сеңгән хатирәләренә төреп бирә. Аның хисләре җилкәсенә чиләкләр эленгән көянтәсен куеп суга баручы кыз образына һәм нәфис башлары чәчәк аткан алмагач ботаклары белән бизәлгән кошлар кыяфәтенә дә күчкән. Сюжетта хатын-кызларның кул эшләре белән баетылган авыл мәдәнияте чагылышы тасвирланган.

Рәссамның башка әсәрләрендә сарай осталары, шәһәрдәге һөнәри үзәкләр сәнгатенең киң таралыш алган «вазадагы чәчәкләр» сюжеты йогынтысы сизелеп тора. З.Н. Бикташеваның «Казан чәчәкләре» («Цветы Казани», 2004), «Татарстан чәчәкләре» («Цветы Татарстана», 2008) һ.б. эшләрендә алтын һәм көмешне хәтерләткән металл җепләрдән тукып эшләнгән савытларның төрле формалары гәүдәләнеш алган. Элек мондый затлы чүлмәк-вазаларны дәрәҗәле затлар гына куллана торган булган. Рәссам эшләнмәләре чәчәкләр белән, элмәкләп чигү техникасын оста кулланып, нәкышьләнгән. Рәссам үз иҗатында аксөякләр өстенлек биргән төрле төс сирпеп ялтыраган асылташларны чагылдырырга омтыла. Панно үзәгендәге тыгыз бизәкләр белән фигуралап эшләнгән áрка контуры элекке югары дәрәҗәле персоналар гына ия була алган фарсы миниатюралары сыман ассоциацияләнә. Бизәкләрне болай мул төшереп эшләү мотивы атаклы төрки хакимнәр һәм аларның якыннары яшәгән корылмалар интерьерын бизәп торган данлыклы азәрбайҗан келәмнәрен тукуда кулланылган.

Рәссам тарафыннан иҗат ителгән әсәрләрдән бәйрәм рухы һәм чынбарлыкта очрамый торган зиннәтлелек бөркелеп тора. Әмма табигый камиллек – аны Бар кылучы кодрәтендә генә, шуңа күрә күп кенә рәссам-

нар аңа иярүдән аңлы рәвештә баш тарталар. Фани дөньяда беркемнең дә үз әсәрләренең тулы камиллегенә омтылырга хакы юк, ул хакта хыялланырга гына мөмкин. З.Н. Бикташева, әлеге язылмаган канунга буйсынып, үз эшләренең композициясенә аны җанландырып җибәрүче «төгәлсезлекләр» өсти.

Симметриясезлек – татар сәнгатенә хас сәнгати сурәтләү үзенчәлекләренең берсе санала. З.Н. Бикташева исә аны симметриялелек белән оста итеп үрелдерә белүче рәссам. Симметриясезлек табигый тәртипне бозып гәүдәләндерә. Ул, бер яктан, гомере буе, яшәешенең әледән-әле кардиналь үзгәреп торуы сәбәпле, шуңа яраклашырга тырышучы татар халкының тарихи язмышын чагылдырса, икенче яктан, гомум үсешнең спиральсыман тотрыксызлык халәтен яктыртырга ярдәм итә. Симметрия тормыш агымын тигезләштерә, тотрыклылык һәм тынычлыкны гәүдәләндерә; аның күп тапкырлар кабатлануы исә репродуктив мәгънә өсти. Бу ике капма-каршылыкның бердәмлеге дөньяны төрки халыкларга хас дуалистик кабул итүне аңлата, һәм З.Н. Бикташева аны үзенең төп композицион принцибы итеп очраклы сайламаган.

Рәссамның композицион төзелеш элементлары, нигездә, сурәтләү манерасы киңлегендә симметрияле урнаштырыла, алар өчүлчәмле реаль күзаллауны кире кага торган үзенчәлекле төрки сәнгатьнең этик нормаларына тәңгәл килә. З.Н. Бикташева, XIX гасырда мөселман аксөякләре өчен намазлыклар чиккән осталар традициясенә ияреп, төп фон өчен караңгы төсләрне сайлый. Тукыма өслегендә ачык һәм контраст төсләр белән чигелгән сурәт контуры күзгә бәрелеп тора, рәссам, декоратив җөйләрнең контуры өчен төсләрнең төп предметныкына караганда җетерәкләрен кулланып, бизәкләрне бер-берсеннән аерып торган сызыкларның эффектын көчәйтә. Төсләргә бай палитра өстендә, нигездә, зәңгәр, яшел, ал һәм ак төсләр урын ала. З.Н. Бикташева әсәрләрендәге симметриялелек, яссылык, ачык контрастлылык күңелләргә бәйрәм тантаналылыгы рухы өсти.

Рәссамның үзенчәлекле орнаменталь мотивлар һәм традицион техника ярдәмендә иҗат ителгән һәр әсәре милли мәдәниятнең үзенчәлекле композицион алымнарын, яссылык өслегендә күптөрле ачык төсләр белән эшләү манерасын чагылдыра.

Шкляева Людмила Михайловна,
сәнгать фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының тасвирый һәм декоратив гамәли сәнгать бүлеге өлкән фәнни хезмәткәре